

Teologie nových náboženských hnutí v díle Johna A. Saliby*

Jaroslav Franc

Existence nových náboženských hnutí (NNH) je provokativním tématem pro vědce z mnoha oborů, teologii nevyjímaje. Psychologové se ptají po důvodech a způsobech konverze moderního člověka k novým náboženstvím.¹ Sociologové si kladou otázky o vztahu většinové společnosti k nově vznikajícím náboženským jevům.² Teologii tohoto tématu v katolické tradici rozvíjeli od poloviny 20. století především autoři v Evropě a v Severní Americe. První velkou překážkou vědecké reflexe NNH je těžká uchopitelnost fenoménu. Nová náboženství již samotným názvem poukazují na něco neustále se měnícího a nového, co je jen stěží možné definovat.³ Zde přijmeme jako předběžnou definici těchto hnutí tvrzení, že se jedná o náboženské proudy inovující náboženský život, které vystupují v západní společnosti především od druhé poloviny dvacátého století. V teologických kruzích se prosadil názor, že nová náboženská hnutí je třeba považovat za znamení doby (srov. *Gaudium et spes* 4) a pro jejich povahu coby náboženského fenoménu je třeba je reflektovat v rámci teologie náboženství, respektive mezináboženského dialogu. Významný dokument II. vatikánského koncilu *Nostra aetate* o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím se o NNH nezmiňuje. Přesto si postupně NNH v dalších oficiálních dokumentech Vatikánu nachází své místo. Zřetelně se tak děje v dokumentu *Dialog a hlásání*.⁴

* Práce vznikla v rámci projektu OP VK Institut interkulturního, mezináboženského a ekumenického výzkumu a dialogu, reg. č.: CZ.1.07/2.3.00/20.0154.

¹ Pavel ŘÍČAN, *Psychologie náboženství a spirituality*, Praha: Portál, 2007; John SALIBA, *Psychiatry and the Cults: An Annotated Bibliography*, New York: Garland Publishing, 1987.

² Zdeněk VOJTÍŠEK, *Nová náboženská hnutí a kolektivní násilí*, Brno: L. Marek, 2010; David G. BROMLEY (ed.), *Cults, Religion, and Violence*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

³ Srov. James R. LEWIS (ed.), *The Oxford Handbook of New Religious Movements*, Oxford – New York: Oxford University Press, 2004, s. 17; Peter CLARKE, *Encyclopedia of New Religious Movements*, London: Taylor & Francis, 2004, s. 6–7.

⁴ PAPEŽSKÁ RADA PRO MEZINÁBOŽENSKÝ DIALOG, „Dialogue and Proclamation: Reflection and Orientations on Interreligious Dialogue and the Proclamation of the Gospel of Jesus Christ,” http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/docu-

Před sepsáním posledně jmenovaného dokumentu, a samozřejmě i po něm, probíhala živá teologická diskuze o zhodnocení významu nových náboženských hnutí v katolické teologii. Diskuze samozřejmě probíhá i v pravoslavných a reformovaných církvích, ale pro potřeby tohoto článku ponecháme takto širokou škálu názorů stranou. Zde bude prezentován pohled jednoho z religionistů a katolických teologů zabývajících se fenoménem NNH.

Otázka vztahů mezi různými náboženstvími, a tedy i mezi křesťanstvím a mimokřesťanskými tradicemi, postupně nabývá na stále větší důležitosti.⁵ Česká společnost a církev není konfrontována s velkými světovými náboženstvími, ale především s neustále se měnícím světem NNH. Proto může být dílo J. A. Saliby inspirativní i pro českou teologii. John Albert Saliba formuluje jako první v katolické tradici ucelený, kritický a nekonfliktní postoj ke světu NNH.

1. DÍLO JOHNA A. SALIBY

John Albert Saliba pochází z Malty, kde se narodil v hlavním městě Valletta v roce 1937, dlouhodobě působí v USA na University of Detroit Mercy jako profesor religionistiky se specializací na NNH, od roku 2011 již jako emeritní profesor. V devatenácti letech vstoupil do jezuitského řádu. Licenciát filosofie i teologie získal na anglické Heythrop College, antropologii studoval v Oxfordu. Doktorskou tezi obhájil na Katolické univerzitě ve Washingtonu, D.C. pod názvem *Homo Religiosus in Mircea Eliade: An Anthropological Evaluation*.⁶ Jeho domácím akademickým polem je Detroit, ale působil na mnoha jiných místech po celých Spojených státech amerických. Mimo jiné také na neakademické půdě v institucích pomáhajících bývalým členům NNH a jejich blízkým – např. v Kalifornii společně s Lowellem Streikerem. Jeho dlouhodobý zájem o nová náboženství vyústil v hledání vyváženého postoje, který by nebyl konfliktní,

ments/rc_pc_interelg_doc_19051991_dialogue-and-proclamatio_en.html. [zveřejněno 19. 5. 1991, cit. 24. 2. 2014].

⁵ Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *Křesťanství a ostatní náboženství*, Praha: Krystal 1999, s. 18.

⁶ Srov. John A. SALIBA, „*Homo religiosus*“ in *Mircea Eliade: An Anthropological Evaluation*, Leiden: Brill, 1976; Richard E. CROUTER, „‘*Homo Religiosus*’ in *Mircea Eliade: An Anthropological Evaluation* by John A. Saliba,“ *Journal of the American Academy of Religion* 45, č. 3 (1977): 399–400.

ale otevřený a chápající, a který by zároveň umožňoval zhodnotit a zachovat vlastní nauku a praxi, respektive křesťanskou identitu.⁷ Nejaktivnější léta jeho působení jsou v období od sedmdesátých do devadesátých let. Nejvýznamnějšími díly jsou dvě jeho knihy. *Perspectives on New Religious Movements*,⁸ která byla vydána také pod názvem *Understanding New Religious Movements*⁹ a je jeho knihou nejznámější. Saliba zde přináší kvalitně zpracovaný přehled možných přístupů k NNH, a to z pohledu kulturních studií, dějin, psychologie, sociologie, práva a v závěru přináší pohled teologický. Druhá je pozdější publikace *Christian Responses to the New Age Movement: A Critical Assessment*,¹⁰ kde se věnuje právě teologii NNH. Důležitá je také jeho monografie *Signs of the Times: The New Religious Movements in Theological Perspective*.¹¹ K úplnosti je třeba dodat také Salibou sestavené dvě rozsáhlé komentované bibliografie *Psychiatry and the Cults*¹² a *Social Sciences and the Cults*.¹³ Řada studií v odborných periodících bude zmíněna dále v textu.

Mezi jeho přínosy teologickému studiu NNH patří především vytvořené principy teologické reflexe NNH a jeho teze o NNH jako znamení doby. Základní teologický postoj Johna Sliby k NNH v sobě nese jisté vnitřní napětí dvou tezí, které tvoří v jeho díle nerozlučný celek. Saliba je přesvědčen, že NNH nemohou být bezesbýtku přivedena v soulad s křesťanstvím. Vedle toho také tvrdí, že NNH jsou natolik významným znamením doby, a tedy výzvou pro křesťanství, že nemohou být ponechána bez povšimnutí.¹⁴ Je přesvědčen, že skrze tato často provokativní znamení doby k církvi hovoří Duch svatý.¹⁵ Saliba však na počátku teologické práce stojí před odlišnými otázkami. První otázka zní, co je

⁷ John A. SALIBA, „Dialogue with the New Religious Movements: Issues and Prospects,“ *Journal of Ecumenical Studies* 30, č. 1 (1993): 51–80.

⁸ John A. SALIBA, *Perspectives on New Religious Movements*, London: Geoffrey Chapman, 1995.

⁹ John A. SALIBA, *Understanding New Religious Movements*, Walnut Creek: Rowman & Littlefield, 2003.

¹⁰ John A. SALIBA, *Christian Responses to the New Age Movement: A Critical Assessment*, Geoffrey Chapman, 1999.

¹¹ John A. SALIBA, *Signs of the Times: The New Religious Movements in Theological Perspective*, Montréal: Médiaspaul, 1996.

¹² SALIBA, *Psychiatry and the Cults*.

¹³ John A. SALIBA, *Social Science and the Cults: An Annotated Bibliography*, New York: Garland Publications, 1990.

¹⁴ SALIBA, *Perspectives on New Religious Movements*, s. 191.

¹⁵ SALIBA, *Christian Responses to the New Age Movement*, s. 191.

to náboženství? Druhá otázka je, nakolik je možné NNH harmonizovat s křesťanstvím, pokud budou označena jako náboženství? K tomu je třeba přistoupit s jasnou teologickou metodou, což je pro Salibu otázka hned následující. Poslední je pak otázka pastoračního postoje. Jak reagovat na konverzi, která vyvolává v nejbližším okolí konvertity silné reakce? A jaké kroky je možné konat preventivně?

2. NÁBOŽENSKÁ POVAHA NOVÝCH NÁBOŽENSKÝCH HNUTÍ

Saliba se ptá, zda jsou NNH (sekty, spirituality, kulty apod.) skutečně náboženské povahy. Respektive se ptá na definici předmětu.¹⁶ Protože dlouhodobě sledoval reflexi světa NNH křesťanskými autory, a to i v ekumenickém měřítku,¹⁷ přináší tvrzení, že nejčastějším postojem teologů je uchopení NNH jako nenáboženských jevů. Saliba poukazuje na fakt, že ve velké míře je toto pojetí odůvodněno obviněními, která nestojí na faktech. Nebo je kritika příliš vágní a v takové podobě může být mnohdy jen s malými úpravami aplikována dokonce i na tradiční náboženství nebo na některé tradiční církve. Proto Saliba doporučuje před teologickou reflexí jasně rozlišovat mezi naukovou ortodoxií na jedné straně a náboženskou či duchovní povahou na straně druhé. Nauková odlišnost NNH od křesťanství by sama o sobě neměla být důvodem k označení těchto hnutí za nenáboženské skupiny. Podle Saliby je třeba postihnout náboženskou stránku NNH, aby mohla být dána teologická odpověď. Doporučuje proto zaměřit se na dva pojmy: na smysl a funkci. Tyto dvě kategorie jsou podle něj určující v životě věřících NNH.

Povaha mimokřesťanských tradic jako náboženství byla v tradici katolické církve stanovena v nejširší míře II. vatikánským koncilem v dekretu *Nostra aetate*. Dokument je dnes již klasickým odrazovým můstkem pro reflexi mimokřesťanských náboženství.¹⁸ Jasné označení NNH za partnery mezináboženského dialogu přináší však až dokument *Dialog*

¹⁶ SALIBA, *Signs of the times*, s. 21–56.

¹⁷ V knize *Christian Responses to the New Age Movement: A Critical Assessment* prezentuje širokou škálu pohledů evangelikálních, reformovaných, pravoslavných i katolických teologů.

¹⁸ Srov. Vladimír BOUBLÍK, *Teologie mimokřesťanských náboženství*, Olomouc: Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 53, 63; Jacques DUPUIS, *Christianity and the Religions: From Confrontation to Dialogue*, London: Maryknoll, 2003, s. 222.

a hlásání Papežské rady pro mezináboženský dialog z roku 1991.¹⁹ Definice náboženství, která by uspokojivě popsala tento fenomén, však dosud nebyla stanovena. Saliba proto vychází z toho, co považuje za standard v akademickém prostředí.²⁰ NNH jsou náboženstvími, protože přinášejí standardní náboženskou nauku a také rituály, které se v mnohém blíží praxi již tradičních náboženství; konkrétně to znamená, že se v těchto hnutích udržuje víra v jistý druh transcendentální reality, víra v nemateriální povahu lidské existence, přesvědčení o existenci posmrtného života a především je zde pěstována spiritualita, která vede věřící k jisté otevřenosti k transcendentním cílům.²¹ Proto Saliba označuje i NNH jako náboženské organizace a při teologické práci směřuje k teologii mimokřesťanských náboženství a mezináboženskému dialogu.²²

Toto tvrzení však může vyvolat mnoho sporných otázek. Existují NNH vycházející z tradičních náboženských tradic a jejich uznání za skupiny náboženské povahy může být snadné. I v České republice je přítomná Mezinárodní společnost pro vědomí Kršny, známější pod označením hnutí Hare Krišna. Vychází z indické tradice úcty k bohu Višnovi, ale praxí a naukou je přizpůsobena lidem euroamerického kulturního okruhu.²³ Sami členové i většinová společnost náboženský charakter přijímají. Problematičtější jsou NNH, která jsou akademickou obcí a někdy i veřejností označována za prosperující podnik směřující k finančnímu zisku, a nikoliv k náboženskému rozvoji členů. Tak je i v České republice vedena diskuze o Scientologické církvi. Saliba na námitky reaguje tím, že odhlédne od intence zakladatele nebo organizátorů a prezentuje jako primární pohled členů NNH, protože jeho poslední otázkou je pastorační péče o příznivce NNH. Opírá se zde o své dlouhodobé studium religionistické literatury, především z pohledu sociologie náboženství a psychologie náboženství. V případě jmenované scientologie je u členů

¹⁹ PONTIFICAL COUNCIL FOR INTERRELIGIOUS DIALOGUE, „Dialogue and Proclamation: Reflection and Orientations on Interreligious Dialogue and the Proclamation of the Gospel of Jesus Christ,“ viz výše, pozn. 4.

²⁰ Otázku definice náboženství v jeho díle najdeme na počátku jeho publikační dráhy: John A. SALIBA, „Religion and the Anthropologists, 1960–1976,“ *Anthropologica* 18, č. 2 (1979): 179–213.

²¹ SALIBA, *Christian Responses to the New Age Movement*, s. 168.

²² John A. SALIBA, „Dialogue with New Religious Movements: Issues and Prospects,“ *Journal of Ecumenical Studies* 30, č. 1 (1993): 51–80.

²³ John A. SALIBA, „Christian and Jewish Responses to ISKCON: Dialogue or Diatribe?,“ *ISKCON Communications Journal* 3, č. 2 (1995): 13–16.

církve jasné přesvědčení o vztahu členů k vyšší bytosti, je zde zřetelná víra v posmrtný život a především je praxe skupiny spojena s křty, svatbami, pohřby a také s jistou formou osobního náboženského vedení při tzv. auditingu.²⁴ Jiný problém nastává u hnutí, která se za náboženská neprohlašují, ačkoliv jimi zřetelně jsou. V České republice byla svého času aktivní Transcendentální meditace, které se Saliba ve svém díle věnuje podrobněji.²⁵ Dnes je však v České republice mnohem intenzivnější ve svých aktivitách Kulturní asociace Nová Akropolis. Asociace se distancuje od náboženských definic a od pojmů, jako je sekta či NNH.²⁶ Přesto jsou její aktivity náboženské povahy a její nauka je zřetelně teosofická. Zakladatel jí dokonce vytkl za cíl probudit v člověku „autentického nadčlověka“,²⁷ který bude schopen především skrze vzdělávací proces v asociaci a přijímání nového způsobu myšlení a životní praxe schopen „kontaktovat božské“.²⁸ Studium NNH za pomoci společenských věd pomůže odhalit jejich náboženskou povahu.

Saliba přináší důležité rozlišení, a to mezi zakladatelem či správcem náboženské společnosti na straně jedné a mezi věřícími náboženské společnosti na straně druhé. První mohou být kritizováni pro jejich zneužívání náboženské terminologie k vlastnímu obohacování. Druzí mají být uznáni jako věřící, kteří považují definovanou náboženskou nauku za funkční a smysluplnou cestu k dokonalosti.

3. HARMONIE A DISHARMONIE NAUKY A PRAXE NOVÝCH NÁBOŽENSKÝCH HNUTÍ S KŘESŤANSTVÍM

Pokud jsou NNH povahy náboženské, je třeba podle Saliby zkoumat, do jaké míry jsou slučitelná v nauce a praxi s křesťanstvím. Saliba vychází z předpokladu, že mnohé z mimokřesťanských praktik bylo v historii možné harmonizovat s praxí křesťanů. Ať už se jedná o prosté počítání modliteb nebo metodu opakovaného přednesu krátkých modliteb,

²⁴ Roy WALLIS, *The Road to Total Freedom: A Sociological Analysis of Scientology*, London: Heinemann, 1976.

²⁵ SALIBA, *Christian Responses to the New Age Movement*, s. 169–170.

²⁶ Delia S. GUZMÁN, „Sekty,“ in *Nová Akropolis: Zrcadlo kultury* 1, č. 3 (1997): 12–19.

²⁷ Jorge A. LIVRAGA, *Fundamentos del ideal acropolitano*, Nueva Acrópolis, 1991, s. 37.

²⁸ Tamtéž, s. 38.

kteřou nacházíme i v mimokřesťanských tradicích.²⁹ I v českých zemích vyvolalo téma inspirace křesťanství v mimokřesťanském světě silnou diskuzi, a to např. při samizdatovém a později oficiálním vydání knihy Enomia Lassalle o zenové meditaci a křesťanství.³⁰ Saliba si všímá i rizik spojených s nekritickým přijímáním mimokřesťanských praktik; odkazuje na dopis Josepha Ratzingera biskupům katolické církve o aspektech křesťanské meditace a na některé další autory.³¹ Přesto vidí cestu praktického obohacování z jiných náboženských tradic pro křesťanství jako možnou.³² Rozvážné studium NNH může obohatit křesťanství ve třech základních oblastech. Může ukázat křesťanství cestu k novému vnitřnímu oživení a obnově. Pečlivé studium náboženských představ věřících NNH může napomoci k prohloubení znalosti vlastní tradice a k znovuoobjevení vlastního bohatství. V neposlední řadě může poznání nauky a praxe NNH přispět ke zdokonalení vlastních evangelizačních metod. Saliba tedy tvrdí, že NNH nejsou zcela slučitelná s křesťanstvím, a proto je třeba vypracovat metodu práce, která poskytne nástroj k jejich kritickému studiu.³³

4. MEZINÁBOŽENSKÝ DIALOG KŘESŤANSTVÍ A NOVÝCH NÁBOŽENSKÝCH HNUTÍ

Saliba vyjmenovává tři existující přístupy teologů ke světu NNH: marginalizace NNH, apologie (pozitivní a negativní) a dialog. Přehlížení NNH hnutí pro jejich zanedbatelně malou účast na společenském životě považuje za nevhodné, protože tím křesťanství ztrácí schopnost rozeznat zásadní změny v moderní kultuře. Křesťané jsou velmi často vědomě i nevědomě ovlivněni novými myšlenkovými proudy, které přežívají ve společnosti i poté, co hnutí samo zanikne. Vliv nauky NNH

²⁹ SALIBA, *Signs of the times*, s. 57–58.

³⁰ Hugo M. ENOMIYA-LASSALLE, *The Practice of Zen Meditation*, Thorsons, 1987; Jaroslav FRANC, „Reflexe mimokřesťanských náboženství ve vybraných českých teologických periodících,“ *Studia theologica* 15, č. 3 (2013): 99–128.

³¹ Joseph RATZINGER, „List biskupům katolické církve o některých aspektech křesťanské meditace,“ in MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *Křesťanství a ostatní náboženství*, s. 65–82.

³² Johannes KOPP, *Snowflakes Falling in the Sun – Experiencing Christ on the Zen-Way*, Plöger, 2012.

³³ SALIBA, *Understanding New Religious Movements*, s. 207–210.

mnohdy přesahuje viditelné hranice hnutí a často zasahuje i do myšlení praktikujících křesťanů. V České republice je toho dobrým příkladem antroposofie Rudolfa Steinera. Hlavním reprezentantem nauky je jeho Antroposofická společnost, která je jen velmi malým společenstvím s malým dosahem. Steinerova nauka však v kulturní rovině široce ovlivňuje společnost od běžně používaných kosmetických a zdravotních přípravků a specifických metod v zemědělství, až po waldorfské školství a terapeutické komunity či komunity zaměřené na sociální práci. Česká společnost mnohdy nevědomě využívá antroposofii inspirované produkty a služby.³⁴

Druhý možný přístup (apologie) je v tradici křesťanství od počátku a ani Saliba ho nenechává bez povšimnutí. Rozlišuje apologetiku dvojí: negativní a pozitivní. Negativní apologetika směřuje k předložení argumentů vedoucích k prokázání nedokonalosti nebo chybnosti nauky a praxe toho druhého. Pozitivní je vedena snahou analyzovat, srovnávat a prokázat dokonalost a jedinou pravost nauky vlastní. Ačkoliv je druhá možnost považována za důstojnější způsob komunikace s mimokřesťanskými tradicemi, nemělo by zůstat jen u ní. Saliba argumentuje tím, že apologetika nenapomáhá, pokud přímo nedovoluje vytvořit empatický přístup. Apologetika zdůrazňuje rozdíly, ale společné části nauky a praxe přehlíží. Často také odsouvá stranou interpretační problémy v křesťanství samotném, a to především posvátných textů. Vedle toho apologetická díla jsou nejčastěji čtena věřícími té tradice, ze které apologie vzešla. Pokud jsou s nimi seznámeni i věřící jiných tradic, potom nejčastěji působí jako mobilizační impulz k jasnějšímu vymezení se vůči apologii. Saliba také tvrdí, že racionální argumentace apologie sama o sobě nemůže být cestou k přijetí víry. A protože misijní činnost patří k identitě každého křesťana, a to i křesťana v dialogu s NNH, je nutné volit jinou metodu práce. Saliba proto tvrdí, že zvláště negativní apologie může být jen stěží slučitelná s požadavkem křesťanské lásky.³⁵

Upozorňuje proto na postoj dialogu, který se zvláště od šedesátých let dvacátého století stává dominantním stanoviskem v teologii i v oficiálních strukturách církve. Vedle dialogu ekumenického však dialog mezináboženský nabízí mnohem menší možnosti. Podle Saliby mezináboženský dialog směřuje ke vzájemnému poznání a pochopení a k následné spolupráci v oblastech, ve kterých je možná shoda. Saliba proto

³⁴ Radomil HRADIL, *Průvodce českou antroposofií*, Hranice: Fabula, 2002.

³⁵ SALIBA, *Christian Responses to the New Age Movement*, s. 182–183.

výše zmíněné základní stanovisko církve formulované na II. vatikánském koncilu doplňuje studiem dokumentů magisteria a rozvíjí ho.³⁶ Zvláště významnou pozici v jeho díle zastává dokument vzešlý z několika vatikánských úřadů pod názvem *Sekty a nová náboženská hnutí*.³⁷ Dokument vznikl jako pastorační doporučení, a také proto obsahuje návrh vycházet primárně z „respektu ke svobodě svědomí každého člověka“ a spíše než konfrontaci vyžaduje novou pastorační připravenost, ovšem bez „naivního irénismu“.³⁸ Pastorační postoj má být otevřený a zároveň kritický. To ovšem vyžaduje také kvalitní teoretickou argumentaci. Saliba přichází s návrhem, aby se na konkrétní podněty ze světa NNH reagovalo v rámci kontextuální teologie spíše než teologií čistě teoretickou.³⁹ Vypracoval proto i základní principy,⁴⁰ které mohou napomoci k chápajícímu, ale také kriticky rozlišujícímu přístupu k nauce i praxi nových náboženství.⁴¹ Vedle nich zpracovává vybraná témata pro diskuzi s NNH, z nichž asi nejdůležitější je u něj otázka christologie, jednak v kontextu s novými africkými a asijskými christologickými koncepty křesťanské teologie, ale také v kontextu nauk NNH, které interpretují osobu Ježíše Krista ve světle mimokřesťanské tradice.⁴²

5. IMPULZY PRO PASTORAČNÍ PRAXI

Saliba v teologické práci často odkazuje na oficiální postoje Vatikánu. Proto jsou v jeho díle k nalezení také základní odpovědi na výzvy NNH

³⁶ John SALIBA, „Vatican Response to the New Religious Movements,“ *Theological Studies* 53, č. 1 (1992): 3–39.

³⁷ SECRÉTARIAT POUR L'UNITÉ DES CHRÉTIENS; SECRÉTARIAT POUR LES NON-CROYANTS; CONSEIL PONTIFICAL POUR LA CULTURE, „Les Sectes ou Movements Religieux: Défi Pastoral,“ *Documentation Catholique* 69 (1986): 547–554. Česky *Sekty a nová náboženská hnutí: dokumenty katolické církve (1986–1994)*, Praha: Zvon, 1997.

³⁸ Tamtéž, kap. 4.

³⁹ SALIBA, *Christian Responses to the New Age Movement*, s. 194–230.

⁴⁰ Principy prošly v jeho díle jistým vývojem, konečnou podobu je možné nahlédnout v SALIBA, *Christian Responses to the New Age Movement*, s. 191–196.

⁴¹ Postoj pochopení a kritického poznání náboženských novotvarů ve společnosti byl v jeho díle zřejmě ovlivněn studiem Eliadova díla v době jeho doktorských studií. SALIBA, „Religion and the Anthropologists,“ s. 179; CROUTER, „Homo Religiosus“ in Mírcea Eliade: *An Anthropological Evaluation* by John A. Saliba,“ s. 399–400.

⁴² SALIBA, *Christian Responses to the New Age Movement*, s. 196–212. Srov. Alessandro Oliveri PENNESI, *Kristus podle New Age: Kritická analýza*, Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2000.

v pastorační praxi. Jeho návrhy na pastorační aktivity se ale ve velké míře opírají také o výzkum NNH v religionistice. Závěry společenských věd považuje za nezbytné nástroje k poznání i porozumění světu NNH. Dodává však, že ne všechny závěry moderních společenských věd jsou aplikovatelné v pastorační praxi, respektive vědecké teze nenabízí automaticky nástroje k řešení potíží spojených s životem osob zasažených světem NNH. Zde má na mysli především samotné členy NNH, a to stávající i bývalé, jejich rodiny a nejbližší okolí. V jeho knihách jde především o mládež v kategorii konvertitů a rodiče jsou ono nejbližší okolí.⁴³

Saliba přiznává společenským vědám i teologii schopnost adekvátně reagovat na náboženský pluralismus a schopnost teoreticky zpracovat otázku, ať už na rovině relativizace kulturních hodnot společnosti nebo skrze respekt k svobodě svědomí druhého. Teoretická tolerance náboženského pluralismu je však zcela odlišný postoj od postoje pastoračního. Tam je třeba reagovat především na problematiku vztahu ke konvertitům NNH, respektive na otázku komunikace s okolím těchto konvertitů, které změnu náboženského postoje blízké osoby vnímá jako krizový bod života.

Obecné východisko platné pro současnou pastorační činnost je pro Salibu přijetí situace moderního člověka, která je neoddělitelně spojena s pocitem subjektivní svobody a možností volby jako hlavního kritéria rozhodování.⁴⁴ Proto prezentuje dva možné způsoby práce s lidmi zasaženými NNH, a to terapie nebo poradenství. První z metod je podle jeho názoru metodou předpokládající jistou formu duševní nebo společenské choroby. Disfunkčního jedince je třeba terapií zformovat do stavu jedince zdravého. Terapii je navíc možné za jistých okolností nařídit jako předepsanou formu léčby. Vedle toho (psychologické) poradenství doporučuje jako cestu, kterou nastoupí obě strany rozhovoru dobrovolně na základě volby.⁴⁵ Poradenství doporučuje nabízet s těmito charakteristikami: maximální snaha o neutralitu, nabídnout pomoc věcně porozumět stávající situaci kolem konkrétního NNH, porozumění náboženské pluralitě moderního světa, důležitou roli hraje empatie, a tedy tvorba vztahu postaveného na důvěře, a jako poslední je zde potřeba nabídnout také terapeutické prostředky, které v jistých fázích vývoje náboženského života jedince, ale i jeho okolí mohou plnit nezastupitelnou roli.

⁴³ SALIBA, *Understanding New Religious Movements*, s. 241.

⁴⁴ SALIBA, *Perspectives on New Religious Movements*, s. 208.

⁴⁵ SALIBA, *Perspectives on New Religious Movements*, s. 208.

Vedle terapie a poradenství Saliba analyzuje NNH jako pastorační otázku. Rozlišuje čtyři oblasti pastorační výzvy, ve kterých je třeba se orientovat: náboženský pluralismus, status konvertitů ve vztahu ke spáse v jejich původní náboženské tradici, prevence (zvláště mezi mládeží), návrat k víře rodičů.

V první z oblastí je podle něj nezbytné prakticky aplikovat poznatky dosažené v teologii mimokřesťanských náboženství, která náboženský pluralismus považuje za jednu z klíčových otázek. Prohlubování znalostí je nutné u potenciálních konvertitů (mládeže), pastoračních pracovníků a také rodičů, kteří jsou nejčastěji zasaženi konverzí jejich dítěte.

Druhá je zřejmě nepalčivější otázka, kterou si klade okolí konvertity k NNH, a to je apostaze a s tím také spojené odmítnutí cesty ke spáse, ve které byl konvertita vychován. Saliba v této souvislosti poukazuje na velmi častý jev ve světě NNH, který popisují společenské vědy. Pouze výjimečně je při konverzích k NNH požadováno od konvertity formální odmítnutí předchozího náboženského postoje. Je to jednou z charakteristik zvláště hnutí Nového věku, ale nejen jich, že staví vlastní nauku na rozvíjení pozitivních stránek v člověku, mezi které řadí často i stávající náboženské tradice světa.⁴⁶ Silně synkretický postoj hnutí Nového věku je předmětem časté kritiky, ale ve vztahu k postoji konvertity naznačuje to, co potvrzuje i praxe. Většina NNH nepožaduje při konverzi zavrnutí náboženské tradice původní. I sami konvertité k NNH se velmi často považují za pokračovatele náboženské tradice svého mládí. Ačkoliv je konverzí narušena příslušnost daného věřícího k viditelné organizační stránce původní náboženské tradice, od které udržuje odstup, je pravděpodobné, že on sám se chápe jako součást původní tradice. Požadavek odmítnutí životního postoje před konverzí jako bezesbýtku špatného a přijetí nové identity je doménou nejčastěji NNH vycházejících z křesťanství, které tvoří jen jistou část z obrovského množství NNH. Saliba se proto kloní k názoru, že konverze k NNH je nejčastěji výsledkem souhry několika faktorů souvisejících s psychickými a sociálními krizemi či zraněními člověka. Jeho pochopení konverze stojí na předpokladu, že v tomto procesu hraje svobodné rozhodnutí jen velmi malou roli. Stejně tak podle něj není možné popsat konverzi k NNH jako autentickou odpověď člověka na osobní setkání s transcendentní skutečností. Konverze k NNH nejsou ani výsledkem dlouhodobých teologických

⁴⁶ Srov. Ron L. HUBBARD, *Scientologie: základy myšlení*, Glostrup: New Era, 2009, s. 3.

diskuzí a racionálního rozvažování.⁴⁷ Konverze se podle J. Saliby děje zvláště u mládeže, a tedy především v procesu intenzivního dospívání a utváření životních hodnot a postojů. Proto usuzuje, že zpochybnění cesty ke spáse z důvodu konverze nemusí být oprávněné z důvodu změny osobního postoje konvertity, ani z důvodu explicitních a formálních postojů konvertitů. V argumentaci se opírá o poznatky shrnuté ve svých knihách *Psychiatry and the Cults* a *Social Sciences and the Cults*.⁴⁸

Proto navazuje třetí oblastí pastoračního působení, kterou je prevence. NNH sklízí tak velký úspěch, protože nabízí to, co tradiční církev a náboženství nabídnout nedokáže. Saliba se při tomto tvrzení opírá o zmiňovaný vatikánský dokument z roku 1986,⁴⁹ který v devíti bodech vyjmenovává důvody příklonu moderního člověka k NNH: potřeba někam patřit, potřeba klást si otázky, potřeba po celistvém uchopení života, potřeba nalezení kulturní identity, potřeba uznání jedinečnosti osoby, potřeba nalezení transcendence, potřeba osobního duchovního vedení, potřeba vize do budoucnosti, potřeba spolupráce a zapojení do společenství.⁵⁰ Naplnit tato očekávání a potřeby moderního člověka ve vlastní náboženské tradici znamená minimalizovat možnost odchodu do jiného společenství.

Dojde-li ke konverzi k NNH, je otázka kladena nejen po možnostech spásy konvertity, ale také po možných metodách jeho návratu do původní tradice. Zde se Saliba zdráhá podat odpověď. Zdá se, že se v jeho díle jedná o otázku nejtěžší. Situaci opět demonstruje na vztahu mladých věřících křesťanů, kteří odešli od víry svých rodičů. Analogicky je možné aplikovat tento modelový příklad na podobné situace v mimokřesťanském světě NNH. Předem upozorňuje na nebezpečí tzv. deprogramování nebo vynuceného odchodu z NNH. Agresivní metody „návratu“ jsou teologicky neodůvodnitelné a neslučitelné s křesťanskou morálkou.⁵¹ S odvoláním na religionistickou literaturu doporučuje rodině konvertity a nejbližšímu okolí zaujmout postoj respektu k volbě nové náboženské orientace, ovšem bez nutně afirmativního postoje. Jako praktické pastorační doporučení rodičům nabízí dva pojmy: křesťanská láska s trpělivostí a snaha porozumět. Oba tyto postoje mohou jako jediné přimět

⁴⁷ SALIBA, *Perspectives on New Religious Movements*, s. 188.

⁴⁸ Srov. výše, pozn. 1 a 13.

⁴⁹ *Sekty a nová náboženská hnutí: dokumenty katolické církve (1986–1994)*.

⁵⁰ SALIBA, „Vatican Response to the New Religious Movements,“ s. 3–5.

⁵¹ Srov. Giuseppe CASALE, *Nuova religiosità e nuova evangelizzazione*, Turin: Piemme, 1993.

konvertitu k přehodnocení jeho rozhodnutí a k možnému „návratu“ do rodinného prostoru vztahů a do rodné víry. Postoj nejbližšího rodinného okolí je podle Saliby významnější než argumenty poradců, pastoračních pracovníků nebo terapeutů. Otázku však neuzavírá pouhým všeobecným doporučením křesťanské lásky v praxi, ale upozorňuje na jiný důležitý rozměr života církve. Společenství církve je ve své pastorační rovině postaveno tváří v tvář situacím, které není schopno změnit a které se snaží přijmout. Setkání se světem NNH může patřit mezi ně.

Věřící se učí vyrovnat se s životními zklamáními, s lidským utrpením a se smrtí. Členství v nových náboženstvích by mohlo být v některých případech srovnáno právě s těmito situacemi, na které nemáme lék a ve kterých neumíme pomoci. Přesto je tu víra v milosrdného a milujícího Boha, který nedá rodičům členů nových náboženských hnutí si zoufat či ztratit víru, protože se jejich děti daly novou životní cestou, a pomůže jim přijmout a respektovat nové závazky jejich synů a dcer, aniž by je schvalovali; je tu víra v milosrdného a milujícího Boha, že jim pomůže najít v jejich nové životní situaci příležitost pro rozvoj a obnovu jejich vlastního duchovního života.⁵²

Zdánlivě fatalistické závěrečné slovo Johna Saliby však nevyjadřuje rezignovaný postoj. Jeho pohled na NNH osciluje mezi ohniskem neslučitelnosti nauky a praxe NNH s naukou a praxí křesťanství a mezi pojmenováním existence NNH jako znamení doby, skrze které k církvi hovoří Duch svatý. NNH jsou znamením doby, a tedy charakteristikou současné společnosti a kultury, ale také prostředkem, kterým k církvi hovoří Bůh, jehož komunikace se děje „mnoha způsoby“ (*Dei verbum* 9). Jinými slovy, tato nová a náboženská znamení doby je možné chápat nejen jako *locutio Dei*, ale také jako *mysterium iniquitatis*. Proto postoj teologa nemůže být postaven jen na znalosti, definování pojmu a prezentaci teze, ale musí zde být také ponechán prostor pro tajemství a pro životní moudrost.⁵³

⁵² Believers learn to cope with the disappointments of life, with human suffering, and with death. Membership in a new religion could, in some cases, be compare to these situations that have no remedy or cure. There is, however, faith in a merciful and loving God that will enable parents of members of new religious movements not to despair and lose their faith because of their offspring's novel involvement, to accept and respect the new commitments of their sons and daughters without approving them, and to find in their new situation an occasion for development and renewal of their own spiritual lives. SALIBA, *Perspectives on New Religious Movements*, s. 191.

⁵³ Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *Teologie dnes: perspektivy, principy a kritéria*, Olomouc: VUP, 2013, s. 62–71; Pavel AMBROS, *Svoboda k alternativám*, Olomouc: Refugium,

6. NOVÁ NÁBOŽENSKÁ HNUTÍ JAKO ZNAMENÍ DOBY

John Saliba po dlouholetém pečlivém studiu světa NNH dokáže číst NNH jako znamení doby, a to akademicky, kriticky, teologicky a zároveň bez *a priori* odmítavého postoje, se schopností ocenit pozitivita NNH. Jeho teologická metoda vychází z tradice církve a ze zkušenosti se světem, v jeho případě především akademickým studiem a poradenstvím v praxi. Hovoříme-li v teologii o znameních doby, potom je zcela nevyhnutelné číst dokumenty II. vatikánského koncilu, zvláště pak konstituci *Gaudium et spes*.

Aby církev splnila tento úkol, musí neustále zkoumat znamení doby a vykládat je ve světle evangelia, aby mohla způsobem každé generaci přiměřeným odpovídat na věčné otázky, které si lidé kladou: jaký je smysl přítomného a budoucího života a jaký je jejich vzájemný vztah. Je tedy třeba poznávat a chápat svět, v němž žijeme, jeho očekávání, touhy a často i dramatickosti. (GS 4)

Saliba není v této věci výjimkou. Jeho četba a recepce dokumentu je zaměřena k pojmu znamení doby, který interpretuje v jisté kontinuitě magisteria. Neopomíná také další vyjádření církevní tradice, jako jsou např. slova kardinála Ernesta Corripo Ahumanda, který na konzistoři kardinálů v roce 1990 interpretoval NNH jako znamení doby.⁵⁴ Četba znamení doby je v Salibově díle doprovázena křesťanskou interpretací evangelia, podle slov *Gaudium est spes*, a akademicky kritickým studiem fenoménu NNH. Jeho závěry přináší inspiraci především pro ekleziologii,⁵⁵ když ve svém díle vyzvedává roli místních křesťanských komunit, které vznikají v kontextu nových hnutí v katolické církvi po II. vatikánském koncilu. Nová křesťanská společenství a hnutí v církvi podle něj vznikají paralelně s živými komunitami nových náboženských hnutí mimo církve a nesou mnohé společné znaky. Tyto místní křesťanské komunity začleněné do stávajících struktur farností jsou často také podnětem pro nové promyšlení struktury univerzální církve, protože mohou napomoci církvi např. k novému formulování úloh, které mají kněží a laici v církvi. Nová ekleziologie, která podle Johna Saliby vyroste z reflexe NNH a nových hnutí v katolické církvi, může více odpovídat

2009, s. 8–10.

⁵⁴ SALIBA, *Signs of the Times*, s. 117; též, *Perspectives on New Religious Movements*, s. 192.

⁵⁵ *Sekty a nová náboženská hnutí: dokumenty katolické církve (1986–1994)*, kap. 1.4.

měníci se struktuře společnosti na přelomu 20. a 21. století. Jeho vlastními slovy:

Pokud budou tyto komunity oficiálně schváleny a podpořeny, potom budou moci budoucí církevní historikové a teologové zhodnotit současná nová náboženská hnutí jako skryté požehnání. Nevzhlédnout k těmto novým spiritualitám a náboženským novinkám jako ke skutečným výzvám by znamenalo ztratit šanci rozpoznat „znamení času“ a šanci odpovědět na nepřímé volání po reformě a obnově, která je integrální součástí křesťanské víry a života.⁵⁶

Kultura nových hnutí ve stávajícím uspořádání náboženského světa církevního i mimocírkevního je pojmenována jako znamení Boží přítomnosti v dějinách. Znamení doby v díle Johna Saliby však nejsou definována jako požehnání sama o sobě, ale až schopnost rozlišovat a odhalit v nich vanutí Ducha svatého z nich činí cestu k přijetí požehnání.

Četba znamení doby ve světle evangelia směřuje podle Saliby k uskutečňování misijní identity každého křesťana a celé církve.⁵⁷ Skrze dialog s NNH může církev číst náboženské potřeby moderního člověka a lépe na ně reagovat. Saliba je přesvědčen, že rozvíjející se svět NNH je prostorem, který indikuje skutečné náboženské (na rovině společenské) a duchovní (na rovině osobní) potřeby moderního člověka. Náboženská hnutí jsou podle něj také dějinným ukazatelem, který ukazuje na zlehčování duchovních potřeb člověka nebo nezáměr okolí člověka o jeho duchovní život.⁵⁸ Jeho vlastními slovy:

Nabízí křesťanským církvím skvělou příležitost, jak lépe pochopit a uskutečnit své vlastní poslání, přizpůsobit se a reagovat smysluplněji a vhodněji na měnící se potřeby, problémy a podmínky moderní doby, a také reformovat, přehodnotit a obnovit samu sebe ve světle evangelia.⁵⁹

⁵⁶ If basic communities were to be officially sanctioned and encouraged, then future church historians and theologians might look at contemporary New religious movements as a blessing in disguise. Not to rise to the real challenge of the new spiritualities and religious options will be to miss the opportunity of recognizing the „signs of the times“ and of responding to an indirect call to reform and renewal that are integral elements of Christian faith and life. SALIBA, „Vatican Response to the New Religious Movements,“ s. 39.

⁵⁷ SALIBA, *Christian Responses to the New Age Movement*, s. 231.

⁵⁸ Tomáš ŠPIDLÍK – Marko I. RUPIK, *Nové cesty pastorační teologie: Krása jako východisko*, Olomouc: Refugium, 2008, s. 100–169.

⁵⁹ They offer an excellent opportunity for the Cristian Church to better understand and execute its mission, to adapt and react more meaningfully and relevantly to the chang-

Interpretováno v kontextu českých kulturních reálií to znamená dvojí. Inspirativní je Salibova tendence ke spolupráci se společenskými vědami. Vztah teologie a religionistiky je zvláště v českých zemích poznamenán mnoha historickými okolnostmi, které zavdaly příčinu k napjatým vztahům mezi oběma vědami. Od přelomu 20. a 21. století začíná platit o českém prostředí, „že i zde se něco mění.“⁶⁰ A dále, že jeho označení jakéhokoliv společenského, kulturního, náboženského, vědeckého jevu či události za znamení doby neznamená definitivní rozhodnutí o hodnotě tohoto jevu či události. Potřeba neustálého pečlivého rozlišování dělá z četby současného světa, z četby znamení doby, z dialogu se světem neustávající dynamický rozhovor, který se opírá o živou tradici církve. Znamení doby jsou tedy v jeho díle vnímána jako možná součást živé tradice církve, a tedy života každého křesťana. NNH jako znamení doby mohou být součástí tradice církve. Tradice, která je vždy nová, tedy katolická, která je schopna integrovat a sjednocovat lidskou kulturu. Přijmeme-li NNH jako součást dnešní kulturní scény a věřící těchto NNH jako nositele této kultury, potom mohou být i tyto nové náboženské nauky a nábožensky motivovaná praxe přetvářeny v křesťanskou, katolickou tradici.

7. ZÁVĚR

Vedle monografií a studií pocházejících ze společenských věd, které se snaží věcně a nekonfliktně poznat i pochopit rozsáhlý svět NNH, je vyvážený postoj formulovaný perem křesťanských teologů zcela výjimečný.⁶¹ Článek představuje výchozí body, způsob reflexe a závěry díla religionisty a teologa Johna A. Saliby. Saliba jako religionista nedává hodnotící stanovisko k jednotlivým NNH, ani nepřináší nové typologie. Jako teolog zahrnuje NNH do oblasti teologie mimokřesťanských náboženství. Hodnotí harmonii či disharmonii mezi naukou a praxí křesťanství a NNH. Doporučuje cestu dialogu s NNH namísto

ing needs, problems, and conditions of the modern age, and to reform, re-evaluate and renew itself in the spirit of the Gospel. SALIBA, *Perspectives on New Religious Movements*, s. 192.

⁶⁰ Karel SKALICKÝ, *V zápase s posvátnem*, Brno: CDK, 2005, s. 11.

⁶¹ Např. Michael Fuss, *Rethinking New Religious Movements*, Rome: Pontifical Gregorian University, Research Center on Cultures and Religions, 1998.

kontroverze a vyvozuje základní principy dialogu s možnými implikacemi pro pastorační praxi. A to vše proto, že chápe NNH jako znamení doby, skrze která k církvi hovoří Duch svatý. Ve vědeckém díle vychází z pečlivého studia výsledků společenských věd, především religionistiky, a z recepce dokumentů magisteria církve. Nacházíme dva okruhy jeho přínosu. NNH jsou znamením doby a jsou zahrnuta do teologie mimokřesťanských náboženství, respektive do mezináboženského dialogu. Prezentace NNH jako impulsu k obnově církve je hlavním přínosem jeho díla. Pro české teologické prostředí může být jeho přínos chápán ve dvojí podobě. První je inspirace ke spolupráci teologie s neteologickými vědeckými obory zabývajícími se výzkumem náboženského života člověka. Druhým přínosem je jednoznačné pojmenování NNH jako znamení doby, které nemůže být marginalizováno ani nemůže být výlučně předmětem apologie. Znamení doby je třeba zkoumat ve světle evangelia, protože skrze ně k církvi hovoří Duch svatý, a to i v české kultuře, která se v mnoha oblastech inspiruje v NNH. Na konci tohoto článku zůstaly mnohé z otázek nezodpovězené. Jaká byla recepce jeho díla, jak probíhala diskuze nad jeho dílem, jaký byl širší kontext teologické diskuze při formulování jeho tezí atd. Otázky směřují nad rámec tohoto článku.

John A. Saliba's Theology of New Religious Movements

Key words: New Religious Movements; Theology; Religion; Signs of the Times; John Albert Saliba;

Abstract: The paper deals with the phenomenon of new religious movements from the perspective of the theology of John Albert Saliba, SJ. The paper presents in a short survey the main theses of the author and his pastoral recommendations. Saliba's interpretation of New religious movements as "signs of the times" (*Gaudium et spes* 4) is considered as an inspiration for the Christian Churches in the Czech Republic.

Jaroslav Franc, Th.D.
Katedra pastorační a spirituální teologie
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc